

УДК 336.77:338.43

ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Любов Валентинівна ЧЕРНЯВСЬКА

викладач кафедри фінансів і кредиту Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університету банківської справи»
E-mail: l.chernyavska@meta.ua

Анотація. У статті досліджується сутнісні особливості товарного сільськогосподарського виробництва та розкривається їх вплив на специфіку кредитних операцій у сфері АПК. Автор доводить, що низька конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва зумовлює необхідність державного стимулювання кредитних операцій в АПК та запровадження механізмів пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників.

Аннотация. В статье исследуются существенные особенности товарного сельскохозяйственного производства и раскрывается их влияние на особенности кредитных операций в области АПК. Автор доказывает, что низкая конкурентоспособность сельскохозяйственного производства обуславливает потребность существования государственного стимулирования кредитных операций в АПК и введения механизмов льготного кредитования сельхозпроизводителей.

Ключові слова: кредитування, кредитні відносини, сільське господарство, підприємства АПК.

Ключевые слова: кредитирование, кредитные отношения, сельское хозяйство, предприятия АПК.

Постановка проблеми. Продовольча безпека країни та забезпечення населення продуктами харчування залежить від сільськогосподарського виробництва. Продукція сільського господарства є ресурсозабезпечуючою для багатьох галузей економіки. Однак особливості сільськогосподарського виробництва такі як сезонність, нерівномірність руху оборотних фондів тощо спричиняють нестачу оборотних коштів підприємств АПК. Тому такі підприємства дуже часто потребують значних кредитних ресурсів.

Перешкоджають розвитку кредитних відносин сільськогосподарських підприємств високі процентні ставки за користування кредитом, недосконалість законодавства, що дозволяло б використовувати землю в якості застави, недостатня державна підтримка сільськогосподарських виробників. З огляду на це, все більшої актуальності набуває з'ясування особливостей кредитних відносин у сфері АПК та їх вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора економіки останнім часом

знаходять відображення у наукових публікаціях, насамперед економічних. У працях багатьох вчених-економістів, як М. Я. Дем'яненко, Б. А. Дадашев, С. Кравченко, А. І. Ольшаний, А. М. Ісаєв, В. І. Аранчій має місце ґрунтовний аналіз особливостей та змісту фінансово-кредитних відносин в аграрному секторі економіки, проблем їхнього функціонування та можливих шляхів покращення кредитного забезпечення АПК [1-5], однак у більшості випадків авторами приділяється недостатньо уваги вивченню впливу специфіки сільськогосподарського виробництва на кредитну діяльність у сфері АПК, а також пошукам таких моделей кредитування сільськогосподарського виробництва, які б забезпечили баланс інтересів держави, підприємств АПК та фінансово-кредитних установ.

Виходячи з цього, метою статті є дослідження особливостей кредитних операцій у сфері сільськогосподарського виробництва

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У сучасній науковій літературі кредитні відносини, в тому числі і у сфері АПК, роз-

глядаються як складова частина більш широкої групи фінансово-кредитних відносин. До останніх належать відносини, які виникають у процесі організації та виконання фінансових зобов'язань сільськогосподарських підприємств.

Аналіз фінансово-господарської діяльності товаровиробників показує, що крім власне кредитних до фінансових відносин належать також відносини, пов'язані з використанням залучених бюджетних коштів, розрахункові та податкові відносини.

Деякі автори вказують, що фінансова діяльність товаровиробників охоплює як внутрішні, так і зовнішні фінансово-кредитні відносини [6, с. 373]. Внутрішні фінансові відносини складаються з приводу найбільш ефективного розміщення належних підприємству фінансових ресурсів, а зовнішні – з приводу залучення підприємством коштів у тій чи іншій формі та виконання ним перед іншими особами зобов'язань, пов'язаних із таким залученням.

Оскільки учасниками кредитних відносин завжди є не менш як два суб'єкти (кредитор і позичальник), то ці відносини необхідно включати саме до зовнішніх фінансово-кредитних відносин аграрних товаровиробників.

Хоча кредитні відносини і включаються до фінансових, але їхній суб'єктно-об'єктний склад, зміст та підстави виникнення суттєво відрізняються від інших видів фінансових правовідносин (розрахункових, бюджетних, податкових). Тому слід погодитися з думкою, що кредитні відносини – це самостійний вид відносин, які виникають під час перерозподілу матеріальних фондів між учасниками майнового обігу з приводу надання грошових коштів або товарно-матеріальних цінностей на визначений строк (чи з відстрочкою платежу) на умовах платності та зворотності [7, с. 615].

Проте, слід зауважити, що кредитні відносини самі по собі становлять групу різноманітних за змістом правовідносин. Залежно від того, що є об'єктом цих відносин – гроші або майно, визначене певними родовими ознаками, – ряд авторів виділяють дві основні форми кредиту – банківський і комерційний [8, с. 159]. По-суті така позиція є справедливою, але некоректною з формально-юридичної точки зору. Оскільки відповідно до п. 3 ст. 1 Закону України від 12.07.2001р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» в редакції від 06.02.2015 р. [9] кошти, які надаються у позику юридичній або фізичній особі на визначений строк та під процент,

визначаються як фінансовий кредит, то правильніше було б виділяти комерційний та фінансовий (а не банківський) кредит.

Наукові джерела найчастіше вказують, що комерційний кредит – це відстрочка виконання зобов'язання за основним договором (купівлі-продажу, підяду, надання послуг тощо) [8, с. 159]. Відповідно до ст. 1057 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. [10] комерційним кредитом є договір, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками, і який передбачає надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт чи послуг. Оскільки в даному випадку кредитні зобов'язання мають несамостійний (похідний від майнових зобов'язань) характер, кредитором може бути будь-яка особа із загальною правосуб'єктністю.

В економічній літературі банківський та комерційний кредити класифікуються як види кредиту, а в залежності від руху позикової вартості виділяють дві основні форми кредиту: грошову і товарну [11, с. 209].

Кредитні операції в сфері аграрного виробництва мають низку ознак, притаманних як кредитним відносинам взагалі, так і зумовлених специфікою сільськогосподарського виробництва.

На всі кредитні відносини поширюються загальні принципи кредитування, до яких слід відносити ті принципи, на яких ґрунтуються відносини між кредитором і позичальником з приводу надання, використання та повернення кредиту. В літературі найчастіше виділяються такі принципи кредитування, як зворотність, платність, строковість, забезпеченість та цільовий характер кредиту [8, 11].

Зворотність кредитування слід розуміти як принцип, що виражає необхідність своєчасного повернення отриманих від кредитора фінансових ресурсів після завершення їх використання позичальником.

З принципом зворотності кредиту тісно пов'язані і принципи платності і строковості кредитування. Принцип платності означає, що за користування кредитом позичальник сплачує кредиторowi винагороду у формі проценту, лізингового платежу, надбавки за відстрочку платежу тощо. Строковість слід розуміти як обов'язок позичальника повернути кредит та сплатити винагороду за користування ним у передбачені договором з кредитором строки.

Принцип забезпеченості кредиту означає на-

явність у кредитора можливостей для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника. З метою реалізації цього принципу використовуються цивільно-правові засоби забезпечення виконання зобов'язань – неустойка (штраф, пеня), застава, гарантія, порука тощо.

Цільовий характер кредитування означає, що кредит надається і використовується з конкретною метою, передбаченою договором між кредитором і позичальником. Щоправда, ця ознака притаманна в основному для фінансових (в тому числі банківських) кредитів, у меншій мірі – для лізингу і майже не властива для комерційних та споживчих кредитів.

Ще однією істотною ознакою, характерною для кредитних відносин, яка відрізняє їх від інших фінансово-кредитних відносин (зокрема податкових і бюджетних), є те, що ці відносини виникають на підставі угоди між кредитором і позичальником (договору кредиту, угоди про відстрочку платежу тощо). Основна суть цієї угоди полягає в тому, що вона укладається відповідно до взаємного волевиявлення юридично рівноправних сторін. У бюджетних та податкових відносинах ні про взаємне волевиявлення, ні про договірні засади відносин, ні про юридичну рівність сторін мова не йде.

Поряд із названими ознаками, кредитні операції у сфері АПК мають низку особливостей, зумовлених специфікою сільськогосподарського виробництва. Розвиток аграрного сектора економіки підпорядковується єдиним для усього народного господарства економічним законам, але має певні особливості. По-перше, у цій галузі основним і незамінним засобом виробництва є земля, якість і родючість якої впливає не лише на організацію виробництва, а й на його результати. По-друге, сільськогосподарське виробництво має сезонний характер, а його ефективність значною мірою залежить від природно-кліматичних умов конкретної місцевості.

У науковій літературі саме сезонний характер сільськогосподарського виробництва розглядається як ключовий фактор, який зумовлює особливості кредитування АПК [4, с. 262; 5, с. 12; 12, с. 49].

Процес виробництва сільськогосподарської продукції складається з робочого періоду, протягом якого здійснюється основний обсяг робіт і часу виробництва протягом якого предмети праці перебувають під впливом сил природи. Робочий період коротший від часу виробництва, а

невідповідність між ними і призводить до сезонності у використанні засобів виробництва. Нерівномірно розподіляються і потреби у грошових коштах: в робочий період їх потрібно значно більше, ніж під час усього процесу виробництва. Це стосується і кредитних ресурсів, особливо в галузі рослинництва. У тваринництві робочий період і час виробництва фактично співпадають, тому забезпечення цієї галузі обіговими коштами (зокрема і грошовими) здійснюється більш рівномірно.

Сезонність аграрного виробництва зумовлює те, що кредитори (передусім банки) повинні за короткі проміжки часу (посівна і жнива) акумулювати значні обсяги кредитних ресурсів. У той же час основний інтерес банку полягає в тому, щоб зробити рух позикового капіталу максимально рівномірним, що ускладнює процес кредитування АПК.

Інша суттєва особливість сільськогосподарського виробництва полягає у тривалому періоді відтворення. Якщо в інших галузях економіки за рік капітал встигає обернутися декілька разів, то у сільському господарстві – не більше одного разу [12, с. 50]. У зв'язку з цим підприємства АПК навіть для поповнення обігових коштів потребують залучення кредитів на строк не менше 6-12 місяців. Сучасний же стан ринку банківських послуг не дозволяє надавати значну кількість середньо- та довгострокових кредитів.

Ще однією особливістю аграрного виробництва, яка зумовлює специфіку його кредитування, є значно нижчий рівень рентабельності сільського господарства порівняно з іншими галузями економіки. Тому підприємства АПК здатні залучати і повертати кредити лише за умови, що процент за ними буде нижчим, ніж за кредитами, що спрямовуються в інші галузі економіки.

Професор Б. А. Дадашев вважає, що АПК зможе раціонально використовувати кредити за умови, що процентна ставка за ними буде зниженою [2], А. М. Ісаєн зауважує що для сільськогосподарських виробників повинні бути об'єктивні фінансові ставки [4, с. 264]. Сьогодні, за умови підвищення облікової ставки НБУ до 30 % комерційним банкам просто неможливо надавати кредити сільськогосподарським підприємствам під невисокі проценти. Оскільки не можна зобов'язати комерційний банк зі збитком для себе кредитувати певну галузь економіки, то функцію забезпечення доступу підприємств АПК до пільгових кредитів повинна взяти на себе держава.

Характерною особливістю кредитних відно-

син у сфері аграрного виробництва є також формування специфічної системи кооперативного кредитування. В багатьох розвинутих країнах системи сільськогосподарського кредиту ґрунтуються на засадах саме кооперативного кредитування.

Так, кооперативний кредитний сектор Німеччини, діяльність якого спрямована переважно на задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників, складає трирівневу систему. Перший рівень складають так звані райфайзенбанки, тобто кредитні товариства, які з одного боку виконують функцію кас взаємодопомоги, а з іншого – є пайовиками регіональних кооперативних банків (банків другого рівня). Останні ж є пайовиками Німецького кооперативного банку, який складає верхній рівень кооперативного банківського сектора. Подібна схема запроваджена і у Нідерландах, але там кооперативні засади кредитування сільського господарства виражені ще яскравіше [13, с. 231-233]. Система аграрного кредиту у Франції також побудована на кооперативних засадах. Найбільша організація з кредитування сільського господарства – Credit Agricole Mutuel – це ні що інше, як сукупність кас взаємодопомоги [14, с. 57].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, наведені особливості кредитних відносин в АПК зумовлюють специфіку правового регулювання цих відносин, а також окреслюють напрями розвитку їх державного регулювання.

Сезонний характер сільського господарства та його невідривність від землі як засобу вироб-

ництва, природного ресурсу та національного багатства зумовлюють необхідність того, щоб загальні норми законодавства, які регулюють кредитні відносини, обов'язково були доповнені спеціальними нормами, спрямованими на регулювання кредитних відносин в АПК. Доцільно це зробити шляхом видання спеціального законодавчого акта, спрямованого на регулювання цих відносин.

Кредитоємність та низький рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва робить його неконкурентноспроможним порівняно з іншими галузями економіки при залученні банківських кредитів. На поновлення засобів виробництва в АПК України потрібна велика сума коштів, оскільки більшість основних засобів сільськогосподарських підприємств зношені. При чому ці кредитні ресурси повинні залучатися переважно на строк не менше 1 року і під невисокий процент. Сучасна банківська система України надати таку кількість кредитів не спроможна. Тому держава повинна сприяти стабільному притоку позичкового капіталу у сільське господарство, забезпечити надання кредитів на пільгових умовах та гарантувати їх надходження у визначені строки. Однією з передумов цього повинна стати розробка та впровадження у дію системи спеціальних нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання кредитування сільського господарства, які б повною мірою враховували особливості кредитних відносин у сфері АПК.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко М. Я. Фінансово-кредитний механізм в умовах формування ринкових відносин / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. — 1998. — № 8. — С. 35–41.
2. Дадашев Б. Фінансово-кредитна політика аграрного сектору економіки України / Б. Дадашев, С. Кравченко // Банківська справа. — 2001. — № 2. — С. 53–59.
3. Ольшаный А. И. Банковское кредитование: российский и зарубежный опыт / А. И. Ольшаный. — М. : Русская деловая литература, 1997. — 352 с.
4. Ісаян А. М. Теоретичні аспекти банківського кредитування підприємств АПК / А. М. Ісаян // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми

- теорії і практики. — 2013. — № 1 (14). — С. 260–268.

5. Аранчій В. І. Особливості банківського кредитування аграрних товаровиробників в сучасних умовах / В. І. Аранчій // Вісник НБУ. — 2011. — № 2. — С. 10–14.

6. Янчук В. З. Аграрне право України: Підручник / В. З. Янчук, В. І. Андрейцев, С. Ф. Василюк та ін. / За ред. В. З. Янчука. — 2-ге вид., перероб. та допов. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 720 с.

7. Мамутов В. К. Хозяйственное право: Учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; Под ред. Мамутова В. К. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 912 с.

8. Банківське право України: навч. посіб. Кол.

авт.: Жуков А. М., Іоффе А. Ю., Кротюк В. Л., Пасічник В. В., Селіванов А. О. та ін. / За заг. ред. А. О. Селіванова. — К. : Видавн. дім «Ін Юре», 2000. — 384 с.

9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001. № 2664-III // Відомості Верховної Ради. — 2002. — № 1. — С. 1.

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. — Голос України. — 2003. — № 45–48. — 12–13 березня. 11. Коваленко Д. І. Гроші і кредит: теорія і практика навч. посібн. — 3-те вид., доп. і перероб. / Д. І. Коваленко. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 352 с.

12. Воробьев И. Особенности кредитных отношений в аграрном секторе / И. Воробьев // АПК: экономика, управление. — 2001. — № 10. — С. 49–52.

13. Лишанский М. Л. Финансы в сельском хозяйстве: учебн. пособие для вузов / Лишанский М. Л., Маслова Б. И. — М. : Финансы, Юнити, 1999. — 430 с.

14. Гавальда К. Банковское право (Учреждения – Счета – Операции – Услуги). Пер. с фр. / Гавальда К., Стуфле Ж. Под ред. В. Я. Лисняка. — М. : АО «Финстатинформ», 1996. — 480 с.